

Hobbes: filozofija i politika*

Igor Primorac

Poput većine velikih mislilaca u istoriji zapadne političke misli, Thomas Hobbes je svoju političku doktrinu izgradio i izložio u kontekstu šireg, filozofski utemeljenog pogleda na svet. Stoga svako razmatranje i tumačenje ove doktrine mora započeti analizom odnosa filozofije i političke teorije u njegovom delu — odnosa njegove političke teorije prema njegovim metafizičkim, naturfilozofskim i antropološko-psihološkim teorijama.

1

Hobbesov intelektualni razvitak započinje periodom velikog interesovanja za klasičnu literaturu. Tokom petnaestogodišnjeg izučavanja klasika, Hobbes je čitao i mnoge istoričare, od kojih ga je najviše privlačio Tukidid. Rezultat tog interesovanja bio je prevod Tukididove *Istorije Peloponeskog*

*
Poglavlje duže studije o Hobbesovoj političkoj filozofiji. U napomenama su korišćene sledeće skraćenice:

- C Hobbes, **De cive (Philosophical Rudiments Concerning Government and Society**, EW vol. II)
Corp. Hobbes, **De corpore (Elements of Philosophy. The First Section, Concerning Body**, EW vol I)
EL Hobbes, **The Elements of Law Natural and Politic**, ed. by F. Tönnies, 2d ed., Frank Cass, London 1969
EW **The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury**, ed. by W. Molesworth, 11 vols., John Bohn, London 1839—1845
H Hobbes, **De homine (Vom Menschen. Vom Bürger**, übers. v. M.

Frischeisen-Köhler, hrsg. v. G. Gawlick, 2. Aufl., Philosophische Bibliothek, Bd. 158, Felix Meiner, Hamburg 1966)

- L Hobbes, **Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil**, ed. by M. Oakeshott, Blackwell's Political Texts, Basil Blackwell, Oxford s.a.
Obj. [Hobbes] »The Third Set of Objections« (Descartes, **The Philosophical Works**, trans. by E. S. Haldane and G. R. T. Ross, Cambridge University Press, Cambridge 1967, vol. II)

rata na engleski jezik. U posveti, predgovoru i uvodu za ovaj prevod Hobbes jasno izražava svoju simpatiju za monarhijsko državno uređenje i nenaklonost prema aristokratiji i, naročito, demokratiji.¹ Pored toga, on govori o istoriji kao disciplini čiji je cilj da pouči ljude kako da se na osnovu znanja o prošlosti ponašaju mudro u sadašnjosti i da predviđaju budućnost.² Time Hobbes zapravo samo izražava shvatanje istorije koje u zapadnoj misli dominira još od Machiavellija i Guicciardinija. Razumevanje političkih pojava, od koga zavisi uspešna politička praksa, po Machiavellijevom mišljenju stiče se poznavanjem istorije; smisao istorije upravo je u tome, da nam omogući da shvatimo ono što se u političkom životu dešava danas.³ Doduše, Hobbes nigde ne pominje Machiavellija; ali to nipošto ne mora da znači da mu je učenje italijanskog mislioca bilo nepoznato. Machiavelli je u Engleskoj postao prilično poznat posredstvom polemičkog spisa Innocenta Gentilleta *Discours sur les Moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un Royaume ou autre Principauté ... Contre Nicholas Machiavel, Florentin*, čiji je prevod na engleski objavljen oko 1578. g. (*Vladar će se na engleskom pojaviti tek 1640.*) Bacon je čitao *Vladara* i »istorijsku metodu« njегоvog autora je, potpuno u duhu svog empirizma i induktivizma, držao za najprikladniju pri izučavanju politike.⁴

Po svoj prilici, ove Hobbesove napomene nisu bile izraz nekih određenijih i pormišljenijih političkih, odnosno metodoloških *teorijskih* koncepcija. Međutim, verovatno je da se on već tada nosio mišlju da pristupi proučavanju problema političke filozofije.⁵ Takođe nije isključeno da je on već u to vreme uviđao da je tim problemima potrebno pristupiti na radikalno nov način: na način koji će omogućiti da se prevaziđu lična, stranačka i religijska opredeljenja i da se politička teorija izgradi na sigurnim naučnim osnovama, i tako učini nepristrasnom, objektivnom, za svakog prihvatljivom.

Upravo u tome smislu Hobbes u *Elementima prava*⁶ razlikuje dve vrste znanja: »matematičko«, zasnovano na razumu, i »dogmatičko«, zasnovano na strastima ljudi. Znanje prve vrste odnosi se na stvari u pogledu kojih se interes ljudi ne sukobljavaju, i stoga u toj oblasti nema sporova. U oblasti »dogmatičkog« znanja, nasuprot tome, radi se o pitanjima koja zadiru u »prava i koristi« ljudi. Zato se tu racionalnost podređuje interesima i strastima: »Kad god je razum protiv čoveka, čovek će biti protiv razuma.«⁷ Usled toga, veli Hobbes, svi autori delâ iz oblasti politike i prava

1
EW vol. VIII, pp. xvi-xvii.

2
Ib., p. vii; cf. ib., p. v.

3
Cf. N. Machiavelli, *Vladar*, preveo I. Franješ, Zora, Zagreb 1952, pp. 7-8, 29-30, 65; *The Discourses*, trans. and ed. by L. J. Walker, Routledge and Kegan Paul, London 1950, vol. I, pp. 237-239, 302, 304, 420, 446.

4
Cf. F. Bacon, *The Advancement of Lear-*

ning, ed. by G. W. Kitchin, Everyman's Library No. 719, J. M. Dent, London 1934, p. 186.

5
Cf. L. Strauss, *Hobbes' politische Wissenschaft*, Politika, Bd. 21, Luchterhand, Neuwied 1965, Kap. VI.

6
EL, *The Epistle Dedicatory*; Pt. I, XIII, 1-4.

7
Ib., *The Epistle Dedicatory*, p. xv.

protivreče ne samo jedni drugima, već i sami sebi, i tu nema istinitog znanja.⁸ Da bi se politička doktrina zasnivala »na pravilima i nepogrešivosti razuma«, mora se početi od takvih principa koji neće biti »neprihvatljivi za ljudske strasti«, i potom na njima pouzdanom metodom izgraditi sistem politike. Kakvi su to principi, i kakva je metoda potrebna, da bi se ovaj program mogao ostvariti? Nastojeći da odgovori na ova pitanja, Hobbes je izgradio vlastitu koncepciju nauke.

Ova koncepcija je počivala na dve pretpostavke koje bitno određuju ne samo filozofiju i nauku, već i celokupni pogled na svet njegovog doba.

Prva je moderno shvatanje vrednosti i smisla saznanja. Afirmacija ovog shvatanja bila je uslovljena velikim uspesima u prirodnonaučnim istraživanjima XVI i XVII veka. Ono potom sa svoje strane podstiče napredak ovih istraživanja, te predstavlja jedan od osnovnih elemenata one duhovne orijentacije iz koje će se, nakon kontroverze između »klasičnih« i »modernih«, razviti doktrina o progresu u svome modernom obliku.⁹ Nasuprot shvatanju dominantnom u antici i srednjem veku, da je svrha filozofskog i naučnog znanja zadovoljenje specifično ljudske potrebe za saznanjem, koja se ne može svesti na čovekove praktične potrebe, odnosno da znanje dobija svoju vrednost tek u kontekstu religijskog pogleda na svet, prema ovoj novoj koncepciji znanje je pre svega sredstvo za postizanje čovekovih praktičnih ciljeva. Ovo je gledište prisutno u svim Hobbesovim spisima posvećenim političkoj teoriji i njenim antropološkim i psihološkim osnovama. Hobbes nikada svoju političku filozofiju nije smatrao teorijom akademskog karaktera; naprotiv, njegove refleksije o politici uvek su bile prožete dubokim uverenjem u veliku praktičnu vrednost njegovog učenja — uverenjem da se primenom njegove političke teorije mogu prevazići društveni, politički i religijski sukobi u Engleskoj i izgraditi jedan stabilan politički poredak. Čak i prevod Tukidida imao je svoju praktično-političku svrhu: istorija atinskih političkih borbi trebalo je da Hobbesovim sugrađanima pokaže opasnosti koje ljudima prete od demokratije i njenih demagoga.¹⁰

Druga osnovna pretpostavka Hobbesovih epistemoloških shvatanja je uverenje da je filozofsko i naučno znanje moguće jedino u obliku sistema izgrađenog po uzoru na matematiku. Ideja o izgradnji sistema znanja prema matematičkom obrascu takođe je uslovljena razvitkom nauke u XVI i XVII veku, i napose razvitkom metodološke samosvesti novovekovne nauke. Značajno je da se ova ideja, u svom modernom obliku istorijski povezana sa mehanicizmom i racionalizmom, javlja ne samo u nauci (u još nerazvije-

8
»Ne sumnjam«, piše Hobbes na drugom mestu, »da kad bi to, da su tri ugla u trouglu jednaka dvama uglovima kvadrata, bilo nešto protivno pravu gospodarenja nekog čoveka, ili interesu ljudi koji gospodare, da bi to učenje bilo, ako ne osporavamo, a ono ugušeno spaljivanjem svih knjiga iz geometrije, ukoliko bi onaj kome je to u interesu bio u stanju da to učini« (L p. 68). Cf. E. Grünwald, *Das Problem der Soziologie des Wissens*, Georg Olms, Hildesheim 1967, pp. 6—7.

9
Cf. J. B. Bury, *The Idea of Progress*, Dover, New York 1955, Ch. II—V.

10
F. Tönnies, *Thomas Hobbes, Leben und Lehre*, 3. Aufl., Frommanns Klassiker der Philosophie, Bd. II, Fr. Frommanns Verlag, Stuttgart 1925, p. 8.

nom vidu kod Leonarda da Vinci, potom kod Galileja i Keplera) i u metafizici (kod Descartesa i Spinoze), već i u političkoj filozofiji i filozofiji prava. Celi XVII vek bio je razdoblje »demonstrativnih« sistema politike i prava. Prvi od tih sistema bio je Grotiusov (*De jure belli ac pacis*, 1625). Karakteristično je da Grotiusovo učenje ne duguje svoj istorijski značaj toliko svom sadržaju — u tom pogledu Grotius se u velikoj meri nastavlja na tradicionalno učenje o prirodnom pravu — koliko svojoj metodi.¹¹ Osnovno obeležje te metode je njen racionalizam. Pozivanje na boga u njegovoj poznatoj definiciji prirodnog zakona ne implicira religijsku sankciju i potpuno je nebitno; jedini izvor prirodnog zakona je razum.¹² Razum nam otkriva principe čija je valjanost zasnovana na njihovoj jasnoći, jednostavnosti i očiglednosti; polazeći od tih principa, treba strogo deduktivnim postupkom — kao u matematici — izgraditi celokupnu teoriju. Posle Grotiusa i Hobbesa, Pufendorf i Spinoza — čije je odbacivanje normativističkog pristupa etičkim i političkim pitanjima kao nezastojanog i proizvoljnog, i zalaganje za objektivni i deskriptivni pristup¹³ slično Hobbesovom razlikovanju »dogmatičkog« i »matematičkog« znanja — takođe će formulirati svoja etička i politička učenja¹⁴ u obliku demonstrativnih sistema, a Leibniz će ne samo raditi na konstruisanju matematički strukturiranog univerzalnog jezika pomoću koga bi se rasuđivanje pretvorilo u računanje, već će također u ranom (pseudonimnom) spisu *Specimen demonstrationum politicarum pro eligendo Rege Polonorum* (1669) čak pokušati da »geometrijskom metodom« dokaže da upravo falakički grof od Neuburga treba da bude izabran za poljskog kralja.¹⁵ Interesantno je da su i Leibniz i Pufendorf tu bili pod uticajem danas malo poznatog matematičara i pedagoga Erharda Weigela (1625—99), koji je, smatrajući da je jedino pravo znanje ono koje se odnosi na kvantitativne odredbe stvari, veoma dugo radio na svome projektu »pantometrike«, nauke o kvantitetu, koju je želio da primeni kako u oblasti fizike, tako i u etici, i da tako provede korenitu reformu nauke.¹⁶

Po kazivanju Hobbesovog biografa Aubreya, engleski filozof je do ideje da u svojim filozofskim i političkim razmatranjima primeni matematičku

11

Cf. G. H. Sabine, *A History of Political Theory*, 3d ed., Holt, Rinehart and Winston, New York 1961, pp. 422, 424—427.

12

H. Grotius, *De iure Belli ac Pacis Libri Tres*, vol. II: The Translation by F. V. Kelsey, Bk. I, The Classics of International Law No. 3, Oxford University Press, Oxford 1925, I, I, x, 1, pp. 38—39.

13

Cf. Spinoza, *Etika*, prevela K. Atanasijević, Geca Kon, Beograd 1934, III deo, predgovor, pp. 157—158; *Politički traktat*, preveo B. Gavala, Kultura, Beograd 1957, I, 1—4, pp. 5—7.

14

Mada u *Političkom traktatu* nije primenjena »geometrijska metoda« kao u *Etici*, izlaganje u tom spisu ima izvesne karakteri-

stike te metode (G. H. Sabine, o. c., p. 426); pored toga, Spinoza je u *Etici* (IV deo, post. XXXVII, prim. II, pp. 241—242) kao deo sistema u skici izložio osnovne ideje svog političkog učenja.

15

Cf. R. Šajković, *Lajbnic i opšte dobro*, Prosveta, Beograd 1975, pp. 326—327.

16

O Weigelu cf. J. Spektorski, *Problema socijalnoj fiziki v XVII stoletii*, t. I—II, Varšava 1910, Kijev 1917, t. I, pp. 488—563. Monumentalno i nepravedno zaboravljeno delo Spektorskog pruža — koliko je meni poznato — najdetaljniji prikaz i analizu socijalnih i političkih teorija XVII veka s obzirom na nastojanja da se one utemelje i izgrade po ugledu na matematičke prirodne nauke.

metodu došao nakon analize jedne matematičke demonstracije u Euklidovim *Elementima*, na koje je naišao u jednoj biblioteci prilikom svog drugog putovanja po Evropi (1629). Duboko impresioniran načinom na koji je jedna na prvi pogled nimalo očigledna propozicija kao što je Pitagorina teorema dokazana strogo deduktivnim postupkom polazeći od očiglednih stavova,¹⁷ on je već u »Kratkoj raspravi o prvim principima«, u kojoj izlaže svoja osnovna filozofska shvatanja, primenio matematički postupak. Rasprava se sastoji od tri odeljka, od kojih je svaki podeljen na dva dela. U prvom se izlažu »principi«, od kojih su neki definicije (npr. treći princip prvog odeljka je definicija agensa, petnaesti — definicija supstancije, itd.), dok druge (kao što je npr. prvi princip prvog odeljka, po kojem »ono, čemu se ništa ne dodaje i ništa ne oduzme, ostaje u istom stanju u kojem je i bilo«) Hobbes smatra očiglednim. U drugom delu se iz principa dedukuju zaključci.

Već u *Elementima prava*, prvom sledećem spisu, Hobbes je na ovoj svojoj osnovnoj metodološkoj ideji, nastavljajući se istovremeno na metafizičke i gnoseološke teze »Kratke rasprave«, izradio jednu relativno razvijenu i sistematsku gnoseološku i metodološku teoriju, koju kasnije srećemo i u *Levijatanu*. Postoje dve vrste znanja.¹⁸ »Izvorno« ili »apsolutno« znanje sastoji se od singularnih propozicija o činjenicama, zasnovanih na čulnom iskustvu, i određuje se kao sećanje na sadržaje tog iskustva; »registar« ovog znanja je istorija (koja se deli na istoriju prirode i istoriju ljudskog društva). Uopštavanja u ovoj oblasti, veli Hobbes, nikad ne mogu biti izvesna, već su samo manje ili više verovatna, u zavisnosti od toga da li se temelje na manjem ili većem iskustvu (pri čemu dovoljno veliko iskustvo daje »mudrost«).¹⁹ Ovakvo shvatanje vrednosti empirijskih generalizacija sledi, uostalom, iz Hobbesovog nominalističkog gledišta o odnosu opšteg i pojedinačnog.²⁰ Drugu vrstu znanja, »naučno« znanje, Hobbes određuje kao znanje o odnosima imenâ odnosno propozicijâ, koje je kao takvo — za razliku od »apsolutnog« znanja — uslovnog karaktera.²¹ Ono

17

J. Aubrey, *Brief Lives*, ed. by A. Clarke, Oxford University Press, Oxford 1898, vol. I, p. 332.

18

EL Pt. I, VI; L p. 53; Corp. I, 2.

19

EL Pt. I, VI, 1, 4; IV, 6, 9—11; L pp. 15—16, 30, 45; Cf. Corp. III, 11.

20

Hobbes u ovom pogledu nije dosledan. Pored opšte nominalističke tendencije (opštost je svojstvena isključivo imenima), koja je jasno izražena u sva četiri spisa u kojima se Hobbes bavi ovim pitanjem (EL Pt. I, V, 1—6; Obj. XIV, pp. 76—77; Corp. II, 9, 11; XI, 7; L p. 19) i koja je konzistentna sa njegovim konvencionalističkim shvatanjem nauke, sreću se i formulacije po kojima je opštost svojstvo (1) naših predstava (EL Pt. I, V, 7), odnosno (2) samih stvari (L pp. 19—20). U *De corpore*

Hobbesovo stanovište u ovom pitanju je nekoherentno: pored nominalističkih formulacija, nalazimo i elemente drugih dveju koncepcija (cf. Corp. II, 4, 7; VI, 4—5; VIII, 2; XI, 6—7). Cf. takođe E. v. Aster, *Geschichte der neueren Erkenntnistheorie*, W. de Gruyter, Berlin u. Leipzig 1921, pp. 209—231; R. Peters, *Hobbes*, 2d ed., Penguin Books, Harmondsworth 1967, Ch. V; F. S. McNeilly, *The Anatomy of Leviathan*, Macmillan, London 1968, pp. 35—47; J. W. N. Watkins, »Philosophy and Politics in Hobbes«, u K. C. Brown (ed.), *Hobbes Studies*, Basil Blackwell, Oxford 1965, pp. 52—60; *Hobbes's System of Ideas*, Hutchinson, London 1965, pp. 143—162.

21

EL Pt. I, VI, 1; L pp. 53, 29, 40, 46, Cf. J. W. N. Watkins, *Hobbes's System of Ideas*, pp. 37—38.

se izražava univerzalnim propozicijama. Njegov organon je razum, čiju delatnost Hobbes shvata kao operisanje imenima, odnosno računanje.²² Naučna istina se određuje lingvistički: istinite su one propozicije u kojima ime koje fungira kao predikat obuhvata ime koje se javlja kao subjekat.²³ Ova koncepcija istine, zajedno sa tezom o arbitrarnosti jezika²⁴ i ishodišnih naučnih principa, koji se shvataju kao arbitrarne definicije,²⁵ vodi konvencionalističkom shvatanju nauke.²⁶

I pored ovog konvencionalističkog poimanja nauke, Hobbes je uveren da njegova psihološka i politička teorija ne predstavlja jedan proizvoljno konstruisani sistem pojmova i propozicija, koji se na odgovarajuću oblast pojava može primeniti isto toliko koliko i neki drugi, već upravo jedini sistem koji je u skladu sa psihološkim i političkim činjenicama. Ovo se prema Hobbesu vidi iz toga što su osnovni principi njegovog učenja jasno dati u iskustvu svakog čoveka. »Moji iskodišni (psihološki) principi nisu proizvoljni«, veli on u *Elementima prava*:²⁷ »ja samo podsećam ljude na ono što oni već i sami znaju, ili bi iz vlastitog iskustva mogli znati.« U *De cive* Hobbes za svoj temeljni princip o prirodnom međusobnom nepoverenju i strahu ljudi i njihovoj gotovosti za samoodbranu kaže da je »svim ljudima iz iskustva poznat«. On upozorava da je svako eventualno nepriznavanje tog principa samo deklarativno, i zato irrelevantno, jer ga stvarno ponašanje ljudi nedvosmisleno opovrgava. No ne samo da je ovaj princip »poznat iz iskustva«; učenje koje je izloženo u *De cive* u celini je izvedeno iz principa koji su »dovoljno poznati iz iskustva«. Najzad, u *Levijatanu* Hobbes piše:

»... Usled sličnosti misli i strasti jednog čoveka mislima i strastima drugog, ko god pogleda u samog sebe i razmotri šta radi kad *misli, pre-mišlja, rasuđuje, nada se, strahuje* itd., i na osnovu čega to čini, taj će samim tim pročitati i saznati kakve su u takvim prilikama misli i strasti svih drugih ljudi. Kažem sličnost *strasti*, koje su iste kod svih ljudi — *želja, strah, nada* itd. — a ne sličnost *predmetâ strasti*, koji su *ono što se želi, od čega se strahuje, čemu se nada* itd.; jer u pogledu ovih drugih usled različitog ustrojstva pojedinaca i posebnog obrazovanja postoje tolike razlike i to se može tako lako sakriti da ne saznamo, da ono što piše

22

EL Pt. I, V, 8; L pp. 13, 20, 25.

23

EL Pt. I, V, 10; C XVIII, 4; L pp. 21, 23—24; Corp. III, 7—10, 19; V. Cf. F. S. McNeilly, o. c., pp. 47—51.

24

EL Pt. I, V, 2; H X, 1—2, Cf. R. Peters, o. c., pp. 57, 116—117.

25

EL Pt. I, VI, 4; XIII, 3; L pp. 21—22, 26—30; 40—41. Cf. Corp. III, 8—9.

26

Za detaljan prikaz konvencionalističke koncepcije nauke u *Elementima prava* i *Levijatanu* cf. F. S. McNeilly, o. c., pp. 66—71, 83—85. McNeilly kroz čitav II i III deo svoje knjige detaljno analizira implikacije o-

vakvog shvatanja nauke za epistemološki status političke teorije izložene u *Levijatanu*. U njegovoj interpretaciji — koja uključuje i izvesne preformulacije Hobbesovog teksta, neophodne da bi se Hobbesova teorija potpuno uskladila sa epistemološkim pretpostavkama — ta teorija dobija veoma moderan oblik (cf. ib., pp. 151—155, 164—168, 178—182, 185—186, 190, 192—193, 202—205, 211—213, 219—220, 232, 248). Sličnu interpretaciju zastupa St. M. Brown Jr. »Hobbes: The Taylor Thesis«, *The Philosophical Review*, vol. LXVIII (1959), No. 3, pp. 320—323.

27

EL Pt. I, I, 2.

28

C Pref., pp. xiv-xv, xx.

u čovekovom srcu ... može da pročita samo onaj koji ispituje srca. [...] ... Kad budem sređeno i jasno izložio ono što sam ja pročitao, drugi će imati samo da se potruži da razmotri ne nalazi li on to isto u samome sebi. Jer učenje ove vrste ne dopušta nikakvu drugu demonstraciju.»²⁹

Međutim, odgovor na pitanje o odnosu Hobbesove političke doktrine i njegove filozofije kao metafizičke i naturfilozofske teorije, na koju upravo upućuju citirani tekstovi iz sva tri Hobbesova sistematska politička spisa — da je politička teorija zasnovana na izvesnim psihološkim principima, i da je samostalna u odnosu na ostale delove Hobbesove filozofije — upravo je suprotan nekim drugim Hobbesovim tvrdnjama. Naime, u *De cive* i *De corpore* Hobbes izlaže program jednog filozofskog sistema u kojem bi psihologija i na njoj zasnovana politička teorija bile izvedene iz metafizike i filozofije prirode. U prvom od ovih spisa on kaže da je, pristupivši izučavanju filozofije iz čistog interesovanja za nju, »prikupio« prve principe svih njenih disciplina i sistematski ih sazeo u tri odeljka. U prvom se tretira »telo i njegova opšta svojstva« (metafizika i filozofija prirode), u drugom čovek (»filozofija morala«, što je Hobbesov naziv za ono što mi danas zovemo psihologijom), a treći deo predstavlja političku doktrinu. Burne političke prilike u Engleskoj, međutim, navele su ga da zapostavi prvi i drugi deo, i da svu pažnju posveti trećem, koji je dovršio i izložio kao samostalno učenje. Formulacija ideje filozofskog sistema ovde je, kao što se vidi, nedovoljno precizna; ipak, iz onoga što Hobbes kaže u *vlastitim prvim principima* trećeg dela sistema može se zaključiti da je mislio na sistematsko izvođenje drugog dela sistema iz prvog, a potom trećeg dela iz drugog.³⁰ (Pored toga, možda bi se u prvi mah moglo pomisliti da je politička doktrina, zahvaljujući svojim posebnim ishodišnim principima, nezavisna od prethodnih delova sistema, dakle i od psihološke teorije; iz konteksta se, međutim, vidi da je reč o psihološkim principima politike.³¹)

U *De corpore* Hobbes je precizniji. Filozofija je definisana kao »saznanje efekata ili pojava koje istinitim zaključivanjem stičemo iz našeg prethodnog znanja o njihovim uzrocima ili njihovom nastojanju, i [saznanje] mogućih uzroka ili [procesâ] nastajanja na osnovu prethodnog znanja njihovih efekata.«³² Nju sačinjavaju četiri discipline: (1) metafizika (»prva filozofija«), (2) filozofija prirode (koja obuhvata (a) geometriju, (b) mehaniku (»učenje o kretanju«), i (c) fiziku), (3) psihologija (»filozofija morala«) i (4) politička filozofija (*civil philosophy*). Ove filozofske discipline zajedno tvore jedinstveni sistem deduktivnog karaktera: on se izgrađuje, počevši od ishodišnih principa metafizike, prema redosledu koji je dat u klasifikaciji, »sintetičkim«, tj. deduktivnim postupkom. Ovakva struktura sistema uslovljena je time što saznanje predmeta svake od pomenutih disciplina pretpostavlja saznanje predmeta svih prethodnih disciplina i iz njega neposredno proističe.³³

29

L p. 6.

30

C Pref., pp. xix-xx.

31

lb., pp. xiv-xvii; I, 1—2, 4—7, 12—13, Cf. takođe J. W. N. Watkins, o. c., pp. 17—18.

32

Corp. I, 2; cf. L p. 435.

33

Corp. VI, 6—7.

»Kratka rasprava o prvim principima« bila je prvi Hobbesov pokušaj da izgradi filozofski sistem. Pošavši od problema senzacije i percepcije i od pretpostavke da senzacija, kao i svako drugo zbivanje, nužno involvira varijacije kretanja,³⁴ a da su ove varijacije moguće samo kao rezultat spoljašnjeg dodira,³⁵ Hobbes je došao do pozicije mehanicizma i (u »Kratkoj raspravi« još nedovoljno jasno formulisanog) materijalizma. Ovaj mehanicistički materijalizam, koji dozvoljava isključivo eficientnu uzročnost i sve svodi na spolja prouzrokovano kretanje materijalnog supstrata, imao je značajne implikacije za psihologiju, a samim tim i za političku teoriju:

(1) Psihički procesi nisu ništa drugo do kretanja materijalnog supstrata.

(2) Sadržaji svesti se objašnjavaju senzualistički; isključuje se svaki mentalni sponatitet.

(3) Ponašanje se shvata strogo deterministički.

(4) Ovaj determinizam, zajedno sa pretpostavkom da »ono što je poželjno ... za jednog, može da ne bude takvo za drugog; ono što privlači jednog, može da ne privlači drugog«, vodi takvom određenju dobra i zla prema kojem je »dobro za svaku stvar ono što ima aktivnu moć da je privuče«, a zlo »za svaku stvar ono što ima aktivnu moć da je [od sebe] odbije«. Ovaj etički subjektivizam će imati značajnu ulogu u učenju o prirodnom stanju, prirodnom pravu i prirodnom zakonu u Hobbesovim političkim spisima.

(5) Materijalistički monizam predstavlja dijametralnu suprotnost klasičnoj ideji ontičke stratifikacije,³⁷ a samim tim i ideji o prirodnoj osnovi ljudske nejednakosti.³⁸

U Hobbseovim primedbama Descartesovim *Meditacijama* i u *De corpore* ovaj materijalizam se dalje razvija i sistematizuje kao metafizička i naturalfilozofska teorija; istovremeno, u *Elementima prava*, *De homine*, *Levijatanu*, *De corpore* i spisima o problemu slobode volje, Hobbes razvija na materijalističkoj metafizici i filozofiji prirode zasnovanu psihološku teoriju.³⁹ On ne sumnja u postojanje objekata spoljašnjeg sveta nezavisno od naše svesti, niti u to da ti objekti moraju postojati u prostoru.⁴⁰ Pošto je »ono što je nezavisno od naše svesti i što zauzima izvestan prostor« upravo definicija tela,⁴¹ objekti spoljašnjeg sveta su materijalni. »Kako je

34

Hobbes, *Opera philosophica quae Latine scripsit omnia*, 5 vol., ed. W. Molesworth, John Bohn, London 1839—1845, vol. I, pp. xx-xxi. Cf. Corp. XXV, 1.

35

»A Short Tract on First Principles«, EL Appendix I, Sect. I, Princ. 1—2, p. 193.

36

ib., Sect. III, Concl. 7, pp. 208—209.

37

Cf. A. O. Lovejoy, *The Great Chain of Being*, Harper and Row, New York 1965.

38

Cf. L. Strauss, o. c., pp. 157—158; J. W. N.

Watkins, o. c., p. 46; J. Spektorski, o. c., t. II, pp. 43—45, 49—50.

39

Obj. II, IV; EL Pt. I, I—XIV; H *passim*; L I—IV, VI—VIII, XI, XIII; Corp. XXV, XXIX; **The Questions Concerning Liberty, Necessity, and Chance** (EW vol. V).

40

Corp. VI, 1; VIII, 1.

41

ib., VIII, 1; L p. 256. Hobbesovo shvatanje materije veoma je nalik na ono koje u našem stoleću srećemo u dijalektičkom materijalizmu; cf. I. M. Bochenski, *Der sow-*

univerzum agregat svih tela, nema nijednog njegovog realnog dela koji takođe nije *telo*.⁴² Svako kretanje⁴³ je kretanje materijalnog supstrata; stoga se — kao što Hobbes ističe u primedbama Descartesovim *Meditacijama* — »subjekti svih aktivnosti mogu zamisliti samo kao materijalni.«⁴⁴ Termini »telo« i »supstancija« — koju Hobbes definiše na tradicionalan način, kao ono što postoji po sebi⁴⁵ — označavaju istu stvar. »Imaterijalna supstancija« je *contradictio in adiecto*, jer (1) pošto je materija određena kao ono što zauzima prostor, ono što je imaterijalno nalazi se izvan prostora, dakle nije nigde, i (2) pošto je univerzum celokupnost materijalnih objekata, ono što je imaterijalno nije njegov deo, dakle nije ništa.⁴⁶ Ovo, međutim, ne znači da nema duhova ili anđela, već samo to da je materija od koje su oni sačinjeni »nevidljiva i nedodirljiva.«⁴⁷ Isto to važi i za boga: on je »najčistiji, jednostavni, nevidljivi materijalni duh.«⁴⁸ Ovaj materijalizam, dopunjen geometrijom čija je osnovna kategorija kretanje, mehanikom i fizikom, predstavlja osnovu na kojoj Hobbes konstruiše svoje materijalističko fiziološko i antropološko-psihološko učenje.

Covek je mehanizam;⁴⁹ ne samo fiziološki, već i psihički procesi samo su varijacije mehaničkih materijalnih kretanja u organizmu, prouzrokovane delovanjem spoljašnje sredine. Fundamentalna kategorija teorije kretanja je infinitezimalno kretanje — *conatus (endeavour)*. Hobbes nastoji — sa manje ili više uspeha — da prema mehanicističko-materijalističkom modelu opiše i objasni ne samo senzaciju — koju shvata kao kompleksno kretanje u čulnim organima, nervima, srcu i mozgu, izazvano spoljašnjim pritiskom na čula, i kao izvor svih mentalnih sadržaja⁵⁰ — već i složene psihičke pojave kao što su pažnja, asocijacija, pamćenje, mišljenje, imaginacija, snovi.

Neposrednu osnovu Hobbesove političke doktrine predstavlja njegova teorija motivacije. Hobbes razlikuje dve vrste telesnih kretanja: animalna

jetrussische dialektische Materialismus, Francke, Bern 1967, pp. 71—73, 79—83; G. A. Wetter, *Der dialektische Materialismus*, 5. Aufl., Herder, Freiburg 1960, pp. 327—359.

42
L 1 c.

43
Hobbes definiše kretanje kao »kontinuirano napuštanje jednog mesta i zauzimanje drugog« (Corp. VI, 13; VIII, 10) F. A. Lange (*Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, hrsg. v. D. A. Ellis, Philipp Reclam jun., Leipzig s. a., I. Bd., p. 330) je upozorio na cirkularnost ove definicije.

44
Obj. II, p. 62.

45
An Answer to a Book Published by Dr. Bramhall, late Bishop of Derry, Called the 'Cathing of the Leviathan', EW vol. IV, p. 308. Cf. Descartes, *The Principles of Phi-*

losophy, Pt. I, Princ. LI, *The Philosophical Works*, trans. by E. S. Haldane and G. R. T. Ross, Cambridge University Press, Cambridge 1967, vol. I, p. 239; Spinoza, *Etika*, I deo, df. III, p. 81.

46
L pp. 256, 440.

47
Ib., p. 440; cf. ib., pp. 255—265, 418—423; EL Pt. I, XI, 4—7. Cf. takođe F. Tönnies, o. c., pp. 124—125.

48
An Answer to a Book Published by Dr. Bramhall ..., p. 313. Cf. L pp. 256—260, 421.

49
Cf. L p. 5.

50
Ovu koncepciju Hobbes dopunjuje jednom nekoherentnom verzijom u XVII veku veoma rasprostranjene teorije o primarnim i sekundarnim kvalitetima. Cf. R. Peters, o. c., pp. 89—94, 97, 100—104.

ili voljna, koja sadrže elemenat imaginacije, i vitalna, koja su nezavisna od naše volje, ne sadrže nikakve sazajne elemente i traju čitavog života (npr. disanje). Osnovni determinišući faktor konativnog i emotivnog života upravo je jedna vrsta vitalnog kretanja — krvotok. Ovako veliki značaj krvotoku i srcu Hobbes je pridavao pod uticajem svog prijatelja Harveya, koji je svojim epohalnim otkrićem, formulisanim terminologijom mehanike, »srušio barijere između životinjskog i ljudskog tela i između telesnih procesa i procesa mehanike«,⁵¹ i time izvršio veliki uticaj na Hobbesa⁵² (kao i na Descartesu i neke druge mislioce svoje epohe). Prema Harveyu, međutim, srce — taj »prvi pokretač u čovekovom telu«, »početak... [i] osnova života, izvor svake delatnosti«⁵³ — sa svoje strane podređeno je duhu.⁵⁴ No u Hobbesovom materijalističkom sistemu nema mesta nikakvim imaterijalnim faktorima; funkcionisanje srca kontroliše život ljudskog (i, naravno, životinjskog) organizma u celini, u svakom njegovom trenutku i u svim, pa i onim najsloženijim oblicima. Čulni utisci, prouzrokovani kretanjima u spoljašnjoj sredini, ne samo da se prenose do mozga, te izazivaju psihičke procese sazajnog karaktera, već se takođe prenose do vitalnih kretanja oko srca, tj. do krvotoka, te utiču na njega pozitivno (ukoliko ga potpomažu, ubrzavaju itd.) ili negativno (ukoliko ga usporavaju, ometaju itd.), i time izazivaju zadovoljstvo odnosno bol. A zadovoljstvo i bol su po Hobbesu dva osnovna motivaciona faktora.

To su osnove jedne od dveju varijanti Hobbesove teorije motivacije. Time što je ovu teoriju izveo iz fizioloških premisa, time što je, s jedne strane, psihološku teoriju kao celinu fundirao na filozofiji prirode i metafizici, a s druge strane na takvoj psihologiji izgradio političku doktrinu, Hobbes je konstruisao jedan celoviti sistem materijalizma, iz kojeg se njegova politička filozofija ne može izdvojiti i bez kojeg se ne može razumeti. U tom smislu Hobbes je, pored Spinoze, najznačajniji predstavnik naturalističkog strujanja u psihologiji i socijalno-političkoj teoriji u XVII veku — strujanja koje psihološke, društvene i političke pojave pokušava da objasni pomoću pojmova preuzetih iz prirodnih nauka kao što su mehanika, fizika i fiziologija.

Da se naturalistički pravac u socijalnoj misli javlja upravo u XVII veku, rezultat je naglog razvitka prirodnih nauka u tom periodu, koji je kod mnogih savremenika pobudio nadu da će do sličnog progressa doći i u teoriji društva, odnosno države, ukoliko se u njoj primene metode koje su dovele do tako značajnih rezultata u istraživanju prirode. Impresionirani ovim rezultatima, mnogi su mislioci toga doba zaključili da novu so-

51

J. Passmore, »Harvey, William«, u P. Edwards (ed.), **The Encyclopedia of Philosophy**, The Macmillan Co. and The Free Press, New York 1967, vol. III, p. 427.

52

Hobbes je veoma visoko cenio Harveyeve rezultate; ovaj je za njega bio jedan od tvoraca moderne prirodne nauke (Corp. The Author's Epistle Dedicatoro, p. viii). U **De corpore** (XXV, 12) on se, govoreći o krvotoku, izričito poziva na njega.

53

Harvey, **Works**, trans. by R. Willis, London 1847, pp. 4, 47; cit. prema J. W. N. Watkins, o. c., pp. 107—108. J

54

J. W. J. N. Watkins, o. c., p. 108.

cijalno-političku teoriju, koja će nasuprot staleški ograničenoj i na religijskim temeljima zasnovanoj srednjovekovnoj političkoj filozofiji biti racionalna i za svakog razumnog čoveka prihvatljiva, valja izgraditi tako što će se poći od nesumnjivih, nepristrasno utvrđenih naturfilozofskih, antropoloških i psiholoških činjenica, i potom ići dalje pomoću matematičkih postupaka koji su tada bili široko primenjivani u filozofiji prirode odnosno prirodnoj nauci. To su motivi evolucije koju je J. Spektorski okarakterisao kao napuštanje tradicionalnog »moralnog pogleda na svet«, sa njegovim antropomorfizmom, teleologizmom i hijerarhizmom, i afirmaciju novog, »fizičkog pogleda na svet«. Ovaj novi pogled na svet postavio je pred nauku i filozofiju tri zadatka: izgradnju mehanike fizičke prirode, »moralne prirode«, tj. ljudskog sveta, i najzad sveta kao celine.⁵⁵ Tako je, na temelju pretpostavke o jedinstvu sveta i odgovarajućem jedinstvu nauke, otvorena perspektiva »transformacije tradicionalne polimatije i metafizike u racionalnu pansofiju«. ⁵⁶ Za »naturalizaciju« celokupnog naučnog znanja, koju je ovaj program nalagao, najkarakterističnija su tri momenta: emancipacija nauke od religije i teologije, racionalizam, i nastojanje da se u svim oblastima istraživanja i teorije usaglase sa najnovijim rezultatima prirodne nauke.⁵⁷

Najznačajnija obeležja nove nauke o čoveku, »fizike moralnog sveta«, čija se »naturalizacija« takođe razvijala u tri pomenuta smera,⁵⁸ bila su (1) sklonost simplifikaciji i (2) mehanicizam. (1) Polazeći od Keplerove teze da »priroda voli jednostavnost«, ⁵⁹ nova antropologija nastoji da celokupnost psihičkog svede na dva elementa: razum i afekte odnosno apetite. Afekti se dalje redukuju na nekoliko primarnih: tako prema Descartesu ima šest, prema Spinozi tri osnovna afekta.⁶⁰ Neki filozofi traže jedan jedinstveni izvor celokupne motivacije čovekovog ponašanja; za Hobbesa i Spinozu to je težnja za samoodržanjem, koja zapravo predstavlja »svojevrsnu psihičku inerciju«. ⁶¹ (2) Čovek se tretira kao mehanizam.⁶² Za Descartesa čovekovo telo je mašina; ⁶³ »telo živog čoveka«, veli on, »razlikuje se od tela mrtvog samo toliko koliko se časovnik ili ma koji drugi automat (tj. aparat koji se sam pokreće), kad je navijen ... razlikuje od tog istog časovnika ili aparata kada je slomljen...«⁶⁴ Hobbes piše: »... Šta je drugo *srce*, do *opruga*; [šta su drugo] *nervi* — do mnogobrojne *žice*, a *zglobovi* — do mnogobrojni *točkovi*, koji pokreću celo telo onako kako je majstor zami-

55 Cf. J. Spektorski, o. c., t. I, pp. 33—86.

56 Ib., p. 442. Za detaljni prikaz razvitka programa pansofije cf. ib., pp. 435—487.

57 Ib., t. II, pp. 13—14.

58 Cf. ib., pp. 396—437.

59 Cf. ib., pp. 406—408.

60 Descartes, *The Passions of the Soul*, art. LXIX, *The Philosophical Works*, vol. I, p.

Spinoza, *Etika*, III deo, post. LVI—LIX, pp. 196—200. Cf. J. Spektorski, o. c., t. II, pp. 416—420.

61 J. SpJektorski, o. c., t. II, p. 415.

62 Cf. ib., pp. 408—420.

63 Descartes, *Meditations on First Philosophy*, VI, *The Philosophical Works*, vol. I, p. 195.

64 Descartes, *The Passions of the Soul*, art. VI, ib., p. 333.

slio?⁶⁵ Smrt je naprosto prestanak krvotoka.⁶⁶ Leibniz govori o »duhovnom automatu«.⁶⁷ Sa Hobbesom se završava proces postepene eliminacije teleološkog principa: dok je Bacon isključio kategoriju finalne uzročnosti iz filozofije prirode, da bi je ipak zadržao u antropološko-psihološkoj teoriji, a Descartes je dalje ograničio na oblast čovekovog voljnog ponašanja, Hobbes u potpunosti odbacuje svaku teleologiju i univerzalno primenjuje princip mehanicizma, nastojeći da pomoću njega objasni i najsloženije psihičke pojave. Na ovakvom mehanicističkom shvatanju čoveka biće izgrađena mehanicistička koncepcija društva i države: ugovorna teorija, koja dominira političkom filozofijom XVII veka, predstavlja atomističko-mehanicističko političko učenje *par excellence*.

2

Tendencija da se na sve delove Hobbesove filozofije gleda kao na elemente jednog celovitog i uglavnom koherentnog sistema, i — naročito — da se njegove političke i religijske ideje tretiraju kao implikacije njegovog metafizičkog materijalizma, ili bar kao da su usko povezane s njim, te da se Hobbes stoga smatra jednim od najznačajnijih predstavnika naturalističkog pristupa u psihologiji i socijalno-političkoj teoriji, bila je karakteristična još za kritičku literaturu Hobbesovog doba. Hobbesovi savremenici nisu nimalo sumnjali u povezanost njegovih — po njihovom sudu subverzivnih — političkih i religijskih nazora sa njegovim materijalizmom.⁶⁸ Čini se da je ova interpretacija preovladavala tokom XVIII i većeg dela XIX veka. Ona se sreće i u novijim radovima, naročito u kraćim prikazima Hobbesove političke filozofije u opštim pregledima istorije filozofije i političke misli;⁶⁹ pored toga, jedna od standardnih novijih monografija o Hobbesovoj filozofiji, knjiga R. S. Petersa *Hobbes* (1956), napisana je potpuno u ovoj tradiciji.⁷⁰

Međutim, ova interpretacija je svoju dominantnu ulogu u sekundarnoj literaturi počela da gubi još osamdesetih godina prošlog veka. G. C. Robertson je još 1886. godine u svojoj monografiji o Hobbesu pisao da

65

L I. c.

66

H I, 3.

67

J. Spektorskij, o. c., t. II, p. 419.

68

Cf. S. I. Mintz, **The Hunting of the Leviathan: Seventeenth-Century Reactions to the Materialism and Moral Philosophy of Thomas Hobbes**, Cambridge University Press, Cambridge 1969.

69

Cf. npr. Fr. Ueberweg, **Grundriss der Geschichte der Philosophie der Neuzeit**, 11.

Auf., hrsg. v. M. Frischeisen-Köhler, Ernst Siegfried Mittler u. Sohn, Berlin 1914, p. 106; W. A. Dunning, **A History of Political Theories from Luther to Montesquieu**, Macmillan, London 1933, pp. 264—265; G. H. Sabine, o. c., pp. 457, 460; P. Zagorin, **A History of Political Thought in the English Revolution**, Routledge and Kegan Paul, London 1965, p. 169.

70

Peters naročito ističe značaj pojma **conatus** za povezivanje Hobbesovog shvatanja čoveka sa njegovom metafizikom; cf. R. Peters, o. c., pp. 78, 85—89, 93—94, 129, 131—132, 139.

politička doktrina filozofa iz Malmesburyja, uprkos njegovom naturalističkom programu, nije bila izvedena iz fundamentalnih principa njegove filozofije, već su njene osnovne crte bile utvrđene u periodu kad on još nije bio »mehanicistički filozof«, nego »samo posmatrač ljudi i običaja«.71 U Stephenovoj knjizi o Hobbesu (1904) ovaj se doduše naziva »prvim piscem koji je jasno proklamovao da 'politička filozofija' mora biti utemeljena na filozofiji prirode«,72 da bi se posle toga na čitavom nizu mesta zastupala teza o samostalnosti Hobbesovog političkog učenja.73 A. E. Taylor (1908) govori o Hobbesovom »konzistentnom materijalizmu«, no tvrdi da nema »nikakve stvarne logičke veze između Hobbesovog metafizičkog materijalizma i njegove etičke i političke doktrine o ljudskom ponašanju«.74 Najzad, Leo Strauss je 1936. godine u svojoj poznatoj studiji o Hobbesovoj političkoj filozofiji radikalno raskinuo sa tradicionalnom interpretacijom. Opredivši se za genetički pristup Hobbesu, on je detaljno analizirao tekstove iz njegovog »humanističkog« perioda — uvod za prevod Tukidida i dva konspekta Aristotelove *Retorike*. Zaključak ovih Straussovih analiza je da je engleski filozof ne samo još od početka svog intelektualnog razvitka bio u prvom redu zainteresovan za pitanja političke filozofije, već i da je on do svojih izvornih antropološko-psiholoških i političkih nazora došao na osnovu neposrednog, svakodnevnog iskustva o ljudima, pre nego što je imao prilike da upozna metode i rezultate savremene filozofije prirode, odnosno prirodne nauke. U metodološkom pogledu za Hobbesov »humanistički period« karakterističan je već spomenuti induktivistički i istorijski pristup politici, pri čemu je ovaj istorizam po Straussovom mišljenju uslovljen Hobbesovom tendencijom (u kojoj se ogleda uticaj Baconove kritike Aristotelove etike i njegovog pozitivnog odnosa prema Machiavellijevom empirističkom pristupu politici) da u svojim refleksijama o politici uvek ima u vidu potrebu primenjivosti teorije.75 Kasnije Hobbes pod uticajem »otkrića« Euklida napušta ovaj empiristički, istorijski pristup, te — pošto se od Aristotela, čiji je uticaj u »humanističkom« periodu bio veoma značajan,76 okrenuo Platonu — izgrađuje egzaktnu, kritičku i normativnu »novu političku nauku«.77 Istovremeno, on nastoji da svoju već izgrađenu političku filozofiju naknadno utemelji na filozofiji prirode, da bi je tako »opravao« — da bi demonstrirao njenu istinitost i obezbedio joj univerzalno važenje. (U jednom kasnijem radu Strauss će uporediti odnos između Hobbesove političke doktrine i njegove filozofije prirode sa odnosom između teološke dogmatike i teološke apologetike.78) Stoga se Hobbesovo okretanje prirodnoj nauci »objašnjava ne toliko njegovim inte-

71 G. C. Robertson, **Hobbes**, Philosophical Classics for English Readers, William Blackwood, Edinburgh 1901, p. 57.

72 L. Stephen, **Hobbes**, English Men of Letters, Macmillan 1904, p. 73.

73 *ib.*, pp. 112—113, 125, 127, 151, 173.

74 A. E. Taylor, **Thomas Hobbes**, Oxford University Press, London 1908, pp. 44—45.

75 Cf. L. Strauss, *o. c.*, pp. 82—107, 126—127, 134.

76 *Cf. ib.*, pp. 38—50, 74—75, 82—84.

77 *Cf. ib.*, pp. 40, 126—60.

78 Cf. L. Strauss, »On the Basis of Hobbes's Political Philosophy«, **What is Political Philosophy?**, The Free Press, Glencoe (111.) 1959, pp. 180—181.

resovanjem za *prirodu* koliko njegovim interesovanjem za *čoveka*, za *samosaznanje* čoveka ... tj. interesovanjem koje ga je određivalo već u njegovom humanističkom periodu.⁷⁹

Ovakva interpretacija, međutim, uopšte ne uzima u obzir »Kratku raspravu o prvim principima«, koja je, kao što sam već istakao, veoma značajna za razumevanje odnosa filozofije i politike kod Hobbesa. Kritikujući Straussa, J. W. N. Watkins je s pravom upozorio⁸⁰ da nijedna od dve osnovne ideje iz uvodnih tekstova za prevod Tukidida — istorijski i induktivistički pristup politici i monarhizam — nema odlučujućeg značaja za Hobbesovu političku filozofiju: istorijsko-induktivistički pristup Hobbes će napustiti već u *Elementima prava*, dok će monarhizam u zreloj formulaciji njegove političke teorije dobiti sasvim podređenu ulogu.⁸¹ Nasuprot tome, Hobbes će zadržati i dalje razviti sve osnovne ideje iz »Kratke rasprave«, izuzev teorije specija. Prema tome, »Hobbes je bio mehanicistički filozof pre nego što su bile utvrđene osnovne crte njegove političke doktrine«;⁸² drugim rečima, on je, »iako je bio politički istoričar pre no što je postao filozof, postao filozof pre nego što je postao politički teoretičar«.⁸³

Naravno, ovo nikako ne znači da se u prilog tezi o samostalnosti Hobbesove političke teorije ne mogu navesti ozbiljni argumenti. Već navedene Hobbesove tvrdnje da su ishodišni principi njegovog političkog učenja »svima poznati iz iskustva«, da on zapravo samo podseća ljude na ono što oni i sami znaju ili bi iz vlastitog iskustva mogli znati, i da »učenje ove vrste ne dopušta nikakvu drugu demonstraciju« izuzev introspektivne, upućuju na pretpostavku da je Hobbes smatrao da je njegova politička doktrina izvedena iz vlastitih, empirijskih datih (psiholoških) principa, te da je u tom smislu nezavisna od ostalih delova njegovog filozofskog sistema.

No Hobbes ne ostaje na tome. U *De corpore* on govori o *dve* metode političke teorije: ova se može izgraditi ne samo »sintetičkim« (deduktivnim) postupkom, polazeći od »prvih principa filozofije«, već i kombinovanim analitičko-sintetičkom metodom, ostajući pri tom u granicama političke teorije i njenih psiholoških osnova. Tako se, na primer, može započeti sa pitanjem da li je neki konkretni postupak pravedan ili nepravedan. Pojam »nepravednog« se može analizirati kao »čin koji je protiv zakona«, pojam »zakona« kao »zapovest onog čoveka ili onih ljudi koji imaju vlast odnosno moć prinude«, a pojam »vlasti« odnosno »moći« (*power*) kao »volja ljudi koji uspostavljaju takvu vlast da bi mogli živeti u miru«. Na kraju ove analize dolazi se do propozicije da su ljudske strasti takve da, ukoliko ne postoji nikakva moć koja ih obuzdava i drži u određenim gra-

79

L. Strauss, **Hobbes' politische Wissenschaft**, pp. 156—157; cf. ib., 156—160.

80

J. W. N. Watkins, o. c., p. 29.

81

Ideja da je monarhija najbolji oblik vladavine, veli Hobbes u predgovoru za **De cive**, »jedina je stvar u celoj ovoj knjizi za koju priznajem da je nisam dokazao, već samo izneo kao verovatnu« (C. Pref., p. xxii).

82

J. W. N. Watkins, 1. c.

83

J. W. N. Watkins, »Philosophy and Politics in Hobbes«, p. 242; cf. R. Peters, o. c., pp. 23—24.

nicama, neprestano izazivaju sukobe među ljudima. To je propozicija u čiju se istinitost svaki čovek može uveriti na osnovu sopstvenog iskustva. Ona se sada može upotrebiti kao početak argumentacije koja se razvija »sintetički«. Do prvih principa se prema tome dolazi analitički, »polazeći od čulnog iskustva«, a »ostali postupak je sintetički«.⁸⁴

Ovo, dakako, nije ništa drugo do varijanta takozvane »rezolutivno-kompozitivne metode«, koja je razrađena još u XIV veku u Padovanskoj školi, te kasnije razvijena i — naročito tokom XVII stoleća — uspešno primenjivana u posebnim naukama (Galilejeva istraživanja u oblasti mehanike i Harveyeva u fiziologiji).⁸⁵ Temeljna ideja ove metodološke tradicije posve je jednostavna: ako želimo da neku pojavu shvatimo i objasnimo, treba je najpre — praktično ili samo u mislima — razložiti na njene najjednostavnije sastavne delove, potom istražiti zakone njihovih međusobnih odnosa, i najzad je iz njenih sastavnih delova prema ovim zakonima ponovo konstruisati. Ovu ideju nalazimo još u Aristotelovoj *Fizici*:

»Ne mislimo da neku stvar znamo dokle god ne spoznamo njene... prve principe, i dokle god je nismo razložili do njenih najjednostavnijih delova. [...] Prirodni način da to učinimo jeste da počnemo od stvari koje su jasnije i u većoj meri poznate nama, i da idemo ka onima koje su jasnije i u većoj meri dostupne saznanju po prirodi...«⁸⁶

Drugim rečima, ono od čega u saznavanju i razumevanju stvari svagda počinjemo su provizorne, nepotpune, na svakidanjem iskustvu zasnovane predstave o pojedinim pojavama. No te su pojave zapravo relativno složeni sistemi, konstituisani iz »najjednostavnijih delova« prema određenim »prvim principima«. Stoga odista saznati, shvatiti, objasniti neku pojavu, dopreti do njene »prirode«, znači saznati njene elementarne delove i principe koji regulišu njihove međusobne odnose; u tome smislu ti su elementi i principi ono prvo »po prirodi«, premda poslednje u procesu istraživanja. Razlaganje pojave na te delove i utvrđivanje tih principa predstavlja analitički, »rezolutivni« postupak, a njena rekonstrukcija, koja nam pokazuje kako se ona konstituše iz svojih elemenata prema odgovarajućim »prvim principima«, deduktivnu, sintetičku, »kompozitivnu« proceduru.⁸⁷

U predgovoru za *De cive* Hobbes obaveštava čitaoca o svojoj metodi ovim rečima:

»Što se tiče moje metode... započeo sam upravo od materije države [*civil government*], i prosledio do njegovog nastanka i oblika... Jer svaka se stvar najbolje saznaje pomoću njenih konstitutivnih uzroka. Kao što se materija, oblik i kretanje točkića u satu ili nekoj sličnoj maloj spravi ne mogu dobro upoznati ako se ova ne rastavi i delovi ne posmatraju zasebno, tako je isto nužno, da bi se pažljivije ispitala prava državâ i duž-

84
Corp. VI, 7.

87
Cf. Corp. VI, 1—6.

85
Cf. J. W. N. Watkins, *Hobbes's System of Ideas*, pp. 47—65.

86
Arist. *Phys.*, 184a.

posti podanikâ ... ne doduše rastaviti države [na sastavne delove], ali ipak

Upravo tako Hobbes i postupa. Da bi spoznao, objasnio, shvatio državu — pretpostavke njenog postojanja, njenu prirodu i strukturu, njena prava u odnosu prema podanicima — on je razlaže na njene elementarne sastavne delove, pojedince, i potom traga za zakonitostima njihovog ponašanja koje proističu iz ljudske prirode. Tako se dobija slika stanja u kojem su ljudi »po prirodi«, ili »prirodnog stanja«. Potom se, polazeći od »prirodnog stanja«, prema zakonitostima ljudske prirode i principima koji su iz njih izvedeni, rekonstruiše država. Doduše, u Hobbesovim delima nije izložen celi taj postupak, već samo njegov drugi, konstruktivni, »kompozitivni« deo; jer Hobbes smatra da, dok se u istraživanju primenjuje kombinovana rezolutivno-kompozitivna metoda, prilikom izlaganja teorije iz metodičkih razloga prvu, rezolutivnu fazu treba izostaviti.⁸⁸ Stoga svi njegovi sistematski politički spisi započinju formulacijom ishodišnih, »prvih« principa.

U prilog tezi o samostalnosti političke teorije kod Hobbesa može se navesti i jedan indirektni argument. Prema Hobbesovoj odredbi filozofije, filozofsko rasuđivanje može ići u dva smera: od uzroka do posledice, i od posledice do *moгуćeg* uzroka. Prvi postupak pretpostavlja da već pouzdano znamo uzrok; a uzroci neke pojave mogu nam, po Hobbesovom mišljenju, biti poznati samo onda kad smo tu pojavu mi sami proizveli. To je slučaj sa »veštačkim telima«, u koja s jedne strane spadaju geometrijske figure, a s druge strane država. (Državu, veli Hobbes, ljudi stvaraju u dvostrukom smislu: oni su njena materija, ono iz čega se ona sastoji, i istovremeno njeni kreatori.⁸⁹) Ukoliko su, međutim, predmet istraživanja »prirodna tela«, čiji tvorac nije čovek, moguće je samo postaviti manje ili više verovatne hipoteze o njihovom nastanku. Stoga su geometrija i politička filozofija »demonstrativne nauke«, tj. nauke o strogom smislu. Nasuprot njima, fizici — zbog karaktera njenog predmeta — ne može pripadati taj status. Ona može da nas obavesti samo o *moгуćim* uzročnim odnosima; a takvo znanje ne može biti osnova demonstracije, ne može da nas dovede do univerzalnih i nužnih propozicija nauke.⁹⁰

Iz ovakvog karaktera fizike i iz njenog položaja u sistemu filozofije proizlazi da je nemoguće izgraditi jedan integralni filozofski sistem: na području filozofije prirode, čiji je sastavni deo fizika, prekida se lanac dedukcije. Time je jedinstvo sistema razbijeno. Politička teorija je tako odvojena od osnove na kojoj bi trebalo da sintetičkom metodom bude izgrađena.

88

C Pref., p. xiv.

89

Corp. VI, 10—12.

90

L. I. c.

91

Corp. XXV, 1; XXX Concl.; **Six Lessons to the Professors of Mathematics**, EW vol.

VII, pp. 183—184; H X, 4—5. Za detaljan prikaz i analizu Hobbesovog shvatanja odnosa stvaranja i saznavanja i poređenje sa koncepcijama Vica i Deweya cf. A. Child, **Making and Knowing in Hobbes, Vico and Dewey**, University of California Publications in Philosophy, vol. 16, No. 13, Berkeley (Calif.) 1953.

Razmatranja u ovom radu pokazuju da Hobbes nije imao jedinstveno i koherentno shvatanje statusa svoje političke doktrine u okviru njegovog celokupnog filozofskog sistema, već dve međusobno različite koncepcije o tome. S jedne strane, on je na svoju političku teoriju gledao kao na integralni deo jedinstvenog, deduktivnom metodom izgrađenog filozofskog sistema, utemeljenog na krajnje apstraktnim, metafizičkim teorijama o materiji i kretanju. S druge strane, on je tu teoriju shvatao i kao samostalnu teoriju, izvedenu iz vlastitih prvih principa — principa koji se odnose na ljudsku prirodu, za koje je verovao da su »svim ljudima iz iskustva poznati«. Obe ove na prethodnim stranicama izložene različite, međusobno nesvodljive koncepcije podjednako su relevantne za rekonstrukciju i interpretaciju Hobbesove političke teorije; i jedna i druga u izvesnom stepenu određuju kako epistemološki status te teorije, tako i njen sadržaj.

Ovim zaključkom, naravno, nije isključena mogućnost da se jedinstvo Hobbesove misli vidi, na primer, u tome što on, premda ne pokušava da uvide do kojih je došao u različitim oblastima istraživanja poveže u jedan jedinstveni sistem, u svim tim oblastima primenjuje isti »stil analize«,⁹² ili u tome što u različitim oblastima primenjuje jedinstvenu racionalnu, filozofsku metodu istraživanja, kojom svuda nastoji da utvrdi uzročne odnose,⁹³ ili pak u tome što su pojedine njegove specifično političke ideje vezane za izvesne opštije filozofske (npr. gnoseološke, filozofsko-antropološke) pretpostavke.⁹⁴

92

Cf. W. H. Greenleaf, »Hobbes: The Problem of Interpretation«, u R. Koselleck u. R. Schnur (Hrsg.), **Hobbes-Forschungen**, Duncker u. Humblot, Berlin 1969, pp. 27—31.

93

Cf. M. Oakeshott, »Introduction«, L pp. xviii-xx, xxvii.

94

Cf. J. W. N. Watkins, »Philosophy and Politics in Hobbes«, pp. 260—262; **Hobbes's System of Ideas**, pp. 163—166.

Hobbes: Philosophy and Politics

Summary

Igor Primorac

Like most of the great Western political thinkers, Thomas Hobbes built and expounded his political theory within the context of a philosophical world-outlook. Consequently, every attempt at analysis and interpretation of this political thought has to begin with an analysis of the relationship between his political doctrines and his philosophical theories.

This analysis of Hobbes's various formulations and interpretations of this relationship shows that he did not have a single, well thought-out and coherent conception of the epistemological status of his political theory and its place within his system of philosophy, but rather two considerably different conceptions. On the one

hand, Hobbes considered his political theory a part of a closely knit, deductively constructed philosophical system, founded upon extremely abstract, metaphysical theories about matter and motion. On the other hand, he also regarded it as a theory founded upon a set of independent first principles of its own — principles concerning the nature of man, which according to him, were »by experience known to all men«. Both of these conceptions are equally relevant for reconstruction and interpretation of Hobbes's political theory, for both of them determine to a certain extent its epistemological status, and also its content.